

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3. 2007

Radikalism och reformism vid 1809 års statsvälvning

Anders Sundin, *1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, diss., *Studia historica Upsaliensia* 227, Uppsala: Historiska institutionen, 2006. 288 s. (Summary in English: 1809: the coup d'état and the creation of the instrument of government as an interpretative framing process.)

Anders Sundin har gett sig i kast med en problematik som väl får betecknas som klassisk inom svensk historieforskning – statskuppen 1809 och tillkomsten av den regeringsform som kom att äga bestånd i 165 år. Bland forskare som tidigare behandlat detta problemkomplex kan nämnas Pontus och Erik Fahlbeck, Axel Bruswitz, Fredrik Lagerroth, Sten Carlsson och Rolf Karlbom. Det krävs således ett särskilt slags mod att ta sig an detta till synes väl utredda händelseförlopp med ambitionen att tillföra någonting nytt. Samtidigt spelar händelserna en sådan central roll i Sveriges historia att det kan sägas vara en plikt för varje forskargeneration att ta upp ämnet till förnyad behandling. Det är alltså ett på samma gång våghalsigt och lovvärt projekt som Sundin genomfört. Avhandlingen är rik på tankar, den tar ställning och uttrycker ståndpunkter. Den innehåller många djärva tolkningar och lockar därför till diskussion, vilket är bra.

Sammanfattning

Anders Sundin vill studera 1809 års statskupp och tillkomsten av den nya regeringsformen som en tolkningsprocess. Genom retoriken i de konstitutionella diskussionerna vill han undersöka hur aktörerna legitimerade sina förslag och handlingar. En stor del av analysen ägnas åt hur invanda politiska begrepp omtolkades, eller hur nya begrepp uppfanns och lyftes fram. Sundin vill komplettera vad vi vet om 1809 års omvälvningar; han vill utöka och fördjupa vår kunskap om skeendet snarare än revidera och ifrågasätta vad vi tidigare visste.

Angreppssättet är diskursanalytiskt och i två inledande kapitel presenteras en rad teorier och analytiska begrepp. Den teoretiska underbyggnaden och metodvalet motiveras med hänvisning till nyare forskning som behandlat relationen mellan språk och politik – empiriskt ofta med fokus på det sena 1700-talets revolutionära omvälvningar. För denna forskningsinriktning är språket inte bara ett sätt att komma åt politiken, det ses som en integrerad del av politiken.

I den första delstudien analyserar Sundin olika nyckelbegrepp som nyttjades av kungen och kuppmakarna för att mobilisera stöd för sin respektive sak. Gustav IV Adolf använde traditionella tiltalsformer. Han titulerade sig själv *kung av Guds nåde* och med denna auktoritet betonade han sina *undersåtars lydnessplikt* mot

kungen och *riket*. Kuppregeringen och riksföreståndaren hertig Karl använde mer egalitära tilltalsformer och hänvisade till *det allmänna tänkesättet* och till medborgarnas *patriotiska plikter* mot *fäderneslandet*. Så långt möjligt försökte kuppmarkarna begränsa sin kritik till att avse blott och enbart kungen och dennes fördärliga politik utan att alltför mycket kritisera det politiska systemet som sådant.

Vid tiden närmast efter revolten artikulerades stöd för den avsatte kungen och kuppregeringen möttes av en systembevarande opposition. Denna avfärdades relativt enkelt och viktigare på sikt var att kuppregeringen, genom att utnyttja retoriska figurer som hade potentiellt mer radikala konnotationer, inbjöd aktörer med en mer genomgripande agenda att tävla om det politiska initiativet.

När ständerna sammanträdde i början av maj dök en tredje aktör upp i sammanhanget och därmed upphävdes det tolkningsföreträde som kuppmarkarna hade tillförsäkrat sig. Det fanns förvisso betydande sympati för den störtade kungen ute i landet men de rojalistiska rösterna undertrycktes på riksdagen. Ständerna och den nya regeringen enades i att avvisa kungen och dennes barn från alla rättigheter till tronen, och eftersom riksdagen sades företräda hela folket befästes kuppens legitimitet – den övergick från den politiska sfären till den objektiva, för att använda Sundins ord.

I centrum för legitimitetsdiskussionerna stod kontraktsfrågan. Någon upprorsrätt fanns inte i gängse statsrätt, men genom att framställa kungen som den egentlige edsbrytaren gav kuppmarkarna ett sken av laglighet åt sina handlingar. Med denna tolkning upphörde enigheten mellan regering och riksdag. Medan regeringen hävdade att man endast upplöst härskarkontraktet menade riksdagen att hela samhällskontraktet var brutet.

Frågan kom nu att handla om ordningen för det konstitutionella arbetet. Regeringen ansåg att hertig Karl borde utropas till kung och en begränsad författningsrevision därefter genomföras med utgångspunkt i befintlig konstitution. Riksdagen, å sin sida, förespråkade att man skulle formulera helt nya grundlagar och först därefter låta hertig Karl godkänna konstitutionen i sin helhet som villkor för trontillträdet. I denna segrande linje skulle alltså ett nytt samhällskontrakt formuleras innan man tecknade ett nytt härskarkontrakt. Riksdagen var också ensam att anse som fördragsslutande part medan hertigen endast hade att godta villkoren för sin upphöjelse eller helt avstå från tronen.

Debatterna kring dessa och många andra frågor utvecklades till en kamp om de radikala nyckeltermernas innebörd. Samma begrepp tolkades och omtolkades på olika sätt av de antagonistiska aktörerna. På tal om den viktiga representationsfrågan sammanfattar Sundin, att begreppet den *allmänna opinionen*, som i Frankrike hade fått rättfärdiga den gamla regimens störtande, användes i Sverige i stället som stöd till samhällsbevarande konklusioner.

Förklaringen ligger möjligen i en annan central slutsats. Erfarenheterna från den franska revolutionen hade fått många intellektuella att tvivla på möjlig-

heterna till statsbyggande på förnuftsgrund. Man misstrodde helt enkelt vanligt folks förmåga till upplyst rationalism. Det radikala idégodset utrensades därmed inte helt och hållet, men grundlagsfäderna ställde det i den reformistiska utvecklingens tjänst. I den nya regeringsformen infördes därför för första gången ett förändringsinstitut genom vilket man successivt skulle förfina konstitutionen. Även de desillusionerade radikalerna kunde tillfredsställas av denna lösning eftersom den öppnade för den egalitära medborgarstaten som ett långsiktigt bildningsprojekt.

Resultat

I äldre forskning har den franska revolutionen ofta fått markera födelsen av modern politik och flertalet -ismer har härletts härur. Nyare forskning har snarare sett revolutionen som ett *symptom* än som en *orsak* och menat att dess blodiga urartning i stället fördröjde det liberala genombrottet med flera decennier. Med sin tolkning placerar sig Sundin, så vitt jag kan se, någonstans mellan dessa poler: Reformivrarna behöll förvisso fokus på idéerna, men de misströstade om medlen till deras förverkligande. Revolutionen blev ett smärtsamt uppvaknande för alla skrivbordsradikaler som till sin förfäran märkte att folket vare sig hade ambitionen eller kapaciteten att frigöra sig på det sätt filosoferna föreställt sig.

Det är ändå otvetydigt att upplysningstänkandet och de stora revolutionerna hade grundligt omformat de politiska tänkesätten. Detta illustreras tydligt av debatterna före och efter antagandet av den nya regeringsformen. I sin analys fastslår Sundin, att oavsett vilken inställning man hade i sakfrågan var alla grupper tvungna att anpassa sig till och använda den radikala politikens retoriska figurer. Inte ens den gustavianska opposition som önskade en restauration och återgång till det gamla statsskicket, kunde använda sig av den gamla regimens politiska retorik. Genom att anamma det nya språkbruket men samtidigt förlora tolkningskampen bidrog de till att ge legitimitet åt och befästa det nya statsskicket.

Slutsatsen blir att statskuppen och regeringsformen av 1809 var en *de facto*-kompromiss av de varierande politiska underströmmar som rörde sig i denna revolutionens tidsålder men som också bara till en del påverkades av händelser i omvärlden. Utlösande faktor var Napoleonkrigen och förlusten av Finland, och situationen måste av nödvändighet tolkas mot händelserna i framför allt Frankrike. Därifrån fick man både inspiration och avskräckande exempel. Diskussionerna uppbadade också vokabulär och utläggningar från samtida tyska filosofer och deras analys av tidevarvet.

I själva författningsarbetet rörde diskussionerna däremot jordnära sociala, ekonomiska och politiska spörsmål som i första hand utgick från inhemska konkreta erfarenheter. Frågor om det svenska folkets civila rättigheter, om förhållandet mellan stånden och om representationen i de politiska organen hade varit på

agendan ända sedan det förra enväldets fall, och även om både Gustav III och Gustav IV Adolf hade försökt lägga locket på dessa stämningar hade det fortsatt att puttra i grytan. Den konstitutionella balansen mellan folkrepresentation och kungamakt hade under de föregående tre generationerna pendlat mellan två extremlägen och 1809 landade man i den ofrånkomliga kompromissen.

Balansen mellan statsmakterna var kanske det minst komplicerade ämnet att dagtinga om och mera brännbara var frågorna om sociala och ekonomiska privilegier. Här blev resultatet försiktigt reformistiskt med en praxisuppmjukning av tidigare bestämmelser och med den permanentade författningsrevisionen som nödvändig säkerhetsventil mot alltför kraftig opposition mot det nya statskicket. Genom att konstitutionen fick en skäligen konservativ och systembevarande utformning men samtidigt presenterades i den nya tidens progressiva språckdräkt fick alla parter känna sig delaktiga i det nya politiska landskap som ersatte det gustavianska enväldet.

Sundin bygger i hög grad på äldre forskning, men han går mer sällan i aktiv polemik mot den. I stora stycken framstår resultaten av avhandlingen som att vissa frågor består en grundligare belysning och behandlas med större utförlighet än i tidigare undersökningar. Resultatet blir därför snarare kompletterande än reviderande. När tidigare forskning konstaterat *att*, har Sundin frågat *varför*.

Diskussion

Anders Sundins avhandling är inte invändningsfri. Min huvudsakliga kritik kan riktas mot tre områden: begreppsanvändning, akribi och tolkningar. Här finns endast utrymme att behandla enstaka exempel.

Avhandlingen innehåller en del missförstånd rörande centrala begrepp, inte minst av rättslig karaktär. Till viss del beror det på att författaren lutat sig mot moderna analytiska bestämmingar och låtit dem vara styrande i läsningen av källmaterialet. Ibland har det lett till skevheter i tolkningarna. Privilegiebegreppet kan få tjäna som illustration. Detta har i dag en vardagsspråklig betydelse som skiljer sig från en ursprunglig rättslig och det blir många gånger oklart vad Sundin avser med privilegier och vad de samtida debattörerna ansåg (särsk. s. 143–156). Huruvida man skall se på privilegierna som rättsundantag eller som särlagstiftning skiljer sig i någon mån beroende på om man intar en rättsfundamentalistisk åskådning eller om man studerar en diskursiv praktik. Många samtida iakttagare verkar heller inte ha brytt sig om de rättsteoretiska subtiliteterna när de diskuterade privilegier – man var inte intresserad av rättslig teori utan av social praktik, det vill säga vilka konsekvenser privilegierna fick. Men om man helt bortser från privilegielagstiftningens ursprung missar man väsentliga nyanser i samtidens debatter. Diskussionen om huruvida privilegierna var att räkna till grundlagarna eller inte hade med beaktande av detta kunnat vinna väsentligt i effektivitet. Nu lämnar den läsaren i tvivel om analysens lödighet.

Även rörande avhandlingens akribi finns det anmärkningar att göra. Läsningen av källmaterialet blir ofta väl extensiv och referaten av den tidigare forskningen inte alltid helt rättvisande. I privilegiefrågan skall exempelvis adeln, enligt Sundin, ha ställt nationens friheter i motsats till den exekutiva makten. Ståndsprivilegierna var ett frö till oenighet och med ”en splittrad nation blev dess friheter ett lättare byte för en alltid aspirerande kungamakt. Att avskaffa stånds fördelarna var således ett sätt att skydda nationens friheter”, heter det (s. 152). Denna uppfattning uttrycktes pregnant i ett memorial som Otto Magnus Silverberg presenterade på riddarhuset, menar Sundin. Det sammanhang han vill utläsa kommer emellertid inte till uttryck i memorialet. Visserligen förordade Silverberg att adeln skulle eftergiva stora delar av sina privilegier, men ingenstans nämns att detta skulle ske för att stånden skulle vinna förmågan att balansera exekutivmakten. Tvärtom sägs adelns skattebetalningar vara en nödvändighet för att riket i en framtid utan Finland och Pommern skulle kunna uppbringa tillräckliga resurser för att upprätthålla kungavärdigheten och en anständig hovstat. I övrigt nämns inte exekutivmakten. Liknande frihet i återgivningarna tillåter sig Sundin ibland då han refererar litteraturen. Stundom har viljan att positionera sig inneburit missvisande sammanfattningar av tidigare forskning. Att regeringsformen 1809 för första gången öppnade för fortlöpande författningsrevision understryks ju som ett nytt och viktigt resultat. Jag vill dock hävda att detta framhölls väl så klart av Axel Brusewitz 1917, och att han liksom Sundin kopplade den till opinionens betydelse för den permanenta författningsrevisionen.

Det är i sammanhanget möjligen en bisak att det inte heller är helt korrekt i själva sakfrågan. Redan under frihetstiden jämfördes riksdagsbesluten med grundlag och i såväl teorin som praktiken fungerade de som ett slags reviderande författningstillägg. Med detta tangeras dock min tredje invändning nämligen att tolkningarna ibland blir kontextlösa. En omdiskuterad fråga i forskningen har ju varit om 1809 års regeringsform var inspirerad av internationell statsrätt eller om den huvudsakligen fullföljde en inhemsk rättstradition. Det må vara riktigt, som Sundin konstaterar (s. 17), att denna distinktion utgått från en grundläggande anakronism, likväl hade den förtjänsten att se frågan i ett långtidsperspektiv. Hos Sundin tenderar många av tolkningarna att helt utgå från det situationella sammanhanget 1809. De främsta grunder som förklaringarna tar spjörn emot är det gustavianska enväldet, den franska revolutionen och Napoleonkrigen med dess nordeuropeiska följdverkningar. De långa linjerna är i stort sett frånvarande, vilket får ses som anmärkningsvärt i en diskursanalys. Strukturer formas sällan momentant och ett huvudsyfte anges vara att studera ”relationen mellan kulturella förändringar och regimförändringen i Sverige 1809” (s. 35). Jag menar också att den tidigare forskningen rört relationen mellan positivrättslig påverkan och tillämpad doktrin snarare än mellan utländskt och inhemskt. Oavsett vilket tror jag att många slutsatser hade blivit annorlunda om även något äldre statsrättsliga

diskussioner hade infogats i analysen. Inte minst hade Lennart Thanners avhandling om revolutionen efter Karl XII:s död kunnat vara klaggörande. Situationen 1809 uppvisade många likheter med läget 1718–1719, och trots att 1700-talets sociala förändringar, upplysningen och den franska revolutionen ligger mellan de båda händelserna, var diskussionerna på många sätt snarlika.

Avslutande omdöme

Anders Sundin har påtagit sig en djärv uppgift med ämnesvalet för sin avhandling. Det är lovvärt och viktigt att historiker fortsätter att ägna sig åt de stora frågorna, även om de har blivit utförligt behandlade i tidigare forskning. En styrka är också att Sundin, trots att han lutar sig mycket mot på litteraturen på området, undviker att vidlyftigt referera kända fakta. På det hela taget behålls fokus på de egna frågeställningarna, och den allmänna bakgrunden förutsätts vara någorlunda känd av läsaren.

Svensk historieforskning har traditionellt en stark betoning på gedigen empiri. Med sin teoristynda och till betydande delar litteraturbaserade studie närmar sig Sundin en anglosaxisk tradition där det ofta är det relevanta problemet snarare än det jungfruliga källmaterialet som lockar forskaren. Sundin är också väl inläst på en internationell forskning som anvisat nya spännande metoder att analysera politiska förlopp.

Den teoretiska begreppsapparaten är konsekvent applicerad på undersökningen och den används också aktivt som ett analysverktyg i avhandlingen. Däremot ställer jag mig tveksam till behandlingen av en del empiriska begrepp och framför allt, kanske, dess referenter, som jag i många fall menar har en längre och eventuellt något annorlunda utvecklingshistoria än den Sundin presenterar.

Såsom många avhandlingar vittnar denna om en författare som nått fördjupade insikter under arbetets gång. I några avsnitt känns analyserna mer övertygande än i andra och de tycks representera olika stadier i Sundins mognad som forskare. Detta tillsammans med en del utflykter från centrala teman, somliga missvisande reservationer och positioneringar mot tidigare forskning och vissa framställningsmässiga brister gör att avhandlingen hade tjänat på ytterligare en redigeringsrunda.

*Jonas Nordin**

* Fakultetsopponent